

DE ARCHITECT ALS AMBTENAAR

**PHILIPPE VAN BOXMEER (1863-1955) AAN HET HOOFD VAN
DE MEHELSE BOUWADMINISTRATIE (1893-1913)**

JOZEFIEN FEYAERTS

In 1893 trad Philippe Van Boxmeer in dienst als stadsbouwmeester van Mechelen. Met de benoeming van een nieuwe stadsarchitect zette de stad Mechelen een traditie voort die in de loop van de negentiende eeuw in verschillende Belgische steden uit noodzaak was ontstaan. De grote veranderingen die de negentiende-

eeuwse stedelijke ontwikkeling kenmerken, met name de enorme bevolkingsgroei en stedelijke expansie, maakten een verhoogde overheidsinterventie noodzakelijk.¹ Bijgevolg werd de uitbouw van bouwadministraties op zowel het nationale, provinciale als lokale bestuursniveau bestendigd.² Waar in de belangrijkste steden zoals Gent en Antwerpen al in de Oostenrijkse en Franse periode stadsarchitecten werden benoemd,³ zouden in de loop van de negentiende eeuw ook andere

▲ 1. De Beyaert voor de restauratie volgens plannen van Van Boxmeer in 1907-1908 (Stadsarchief Mechelen)

(kleinere) steden zoals Mechelen dit voorbeeld volgen.⁴ In dit artikel worden de taakin-vulling en betekenis van dit ambt in Mechelen beschreven, vanuit de analyse van de wisselwerking tussen enerzijds de figuur van de stadsarchitect en anderzijds het stedelijk beleid. Aan de hand van Van Boxmeers concrete projecten wordt onderzocht hoe de stadsarchitect zijn functie als ambtenaar (met zijn mogelijkheden en beperkingen) binnen de stedelijke administratie inhoud kon geven. Daartoe vormen administratieve archiefdocumenten een belangrijke bron, aangevuld met een kritische lezing van Van Boxmeers memoires.⁵ Ze vormen een bijzondere en unieke bron die een persoonlijke kijk biedt op Van Boxmeers carrière – een perspectief dat tot nu toe onbekend was. Zijn memoires bestaan uit persoonlijke bespiegelingen over het functioneren van de dienst Openbare Werken, zijn samenwerking en confrontaties met collega's en met de politieke wereld, zijn belangrijkste verwezenlijkingen als stads- en zelfstandig architect en zijn persoonlijk (familie)leven. Dankzij deze memoires konden bovendien enkele belangrijke hiaten worden opgevuld in de reconstructie van Van Boxmeers oeuvre.

STAND VAN HET ONDERZOEK

Recent onderzoek besteedt aandacht aan 'overheidsarchitecten'. In 2006 verscheen een publicatie die het beroep en de bouwpraktijk van de Antwerpse provinciale architecten onder de loep nam,⁶ en begin 2013 promoveerde J. Cornilly op een proefschrift over het ambt van provinciaal architect in West-Vlaanderen.⁷ Ook aan het lokale niveau werd al aandacht besteed. Vanuit de vaststelling dat bestaande studies over stadsarchitecten en -ingenieurs doorgaans biografisch van aard zijn of focussen op bepaalde projecten, bestudeerden I. Bertels en D. Van de Vijver stadsarchitecten en -ingenieurs als beroepsgroep. Zij concentreerden zich evenwel hoofdzakelijk op de Belgische provinciale hoofdsteden.⁸ In 2008 verdedigde Bertels haar proefschrift over publieke stedelijke architectuur en bouwpraktijk in Antwerpen (1819-1880), waarin ook het ambt van stadsarchitect ruime aandacht kreeg.⁹ Internationaal kreeg de rol van de lokale overheid en stadsfunctionarissen in negentiende- en twintigste-eeuwse stedelijke ontwikkelingen aandacht in de publicatie van M. Dagenais,¹⁰ met bijdragen van F. De Pieri en R. Ferretti specifiek over stadsingenieurs in Italië.¹¹ In Nederland deed G. Medema onderzoek naar het stedelijk bouwen en bouwkundig beambten in zeven Nederlandse steden tijdens de achttiende eeuw.¹² I. Pey publiceerde over stedenbouwkundige ontwikkelingen en bouwpraktijk en -beleid in Utrecht, Groningen en Nijmegen tijdens het laatste kwart van de negentiende eeuw.¹³ Over de negentiende-eeuwse architect en rijksbouwmeester W.N. Rose verscheen in 2001 een monografie van de hand van H. Berens, waarin de auteur ook aandacht besteedt aan Roses verdiensten als stadsarchitect in Rotterdam.¹⁴

De functie van stadsbouwmeester in kleinere Belgische provinciesteden in de negentiende eeuw werd lang buiten beschouwing gelaten in het architectuurhistorisch onderzoek. Vermeldenswaardig zijn evenwel de studie naar de stadsarchitecten van Veurne door J. Van Acker (1993),¹⁵ de monografie over T. Welvaert in Lokeren van H. Liebaut (1995),¹⁶ en meer recent het proefschrift van E. Vandeweghe over de vormgeving van de historische stad (2013).¹⁷ Daarin behandelt de auteur onder meer de rol van stadsarchitecten in vier kleinere Oost- en West-Vlaamse provinciesteden. Mijn onderzoek naar Philippe Van Boxmeer als stadsbouwmeester van Mechelen aan het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw is een aanvulling op dit eerder onderzoek naar stadsarchitecten in de kleinere Belgische steden.

Mechelen was aan het eind van de negentiende eeuw een middelgrote provinciestad in de schaduw van grootsteden Antwerpen en Brussel, en qua inwoneraantal vergelijkbaar met steden zoals Kortrijk en Leuven (afb. 2). De stad getuigde bij het aantreden van Van Boxmeer van een rijk architecturaal erfgoed, van markante getuigen van (Brabantse) gotiek zoals het Schepenhuis en de Sint-Romboutstoren, via vroege voorbeelden van renaissance-architectuur zoals het Paleis van Margareta van Oostenrijk, barokarchitectuur van onder meer Lucas Fayd'herbe, tot gevels in Lodewijkstijlen, die in de achttiende eeuw massaal werden opgetrokken ter vervanging van de middeleeuwse houten gevels. De negentiende-eeuwse modernisering van de stad, de tegelijk ontluikende zorg om het historisch erfgoed en de toenemende overheidsinterventie inzake stedenbouw maken van Mechelen een interessante casus om de rol van stadsarchitect in een provincie-stad omstreeks het fin de siècle te duiden.¹⁸

DE BENOEMING VAN VAN BOXMEER

Philippe Van Boxmeer vond bij zijn aantreden in 1893 een stad in volle ontwikkeling die, ondanks de sporen van een rijk verleden, in de loop van de negentiende eeuw een transformatie had ondergaan. Onder meer de ontmanteling van de stadswallen en demping van de singelgracht, de aanleg van de spoorwegen, een ringlaan en een afwateringskanaal van stadswaterloop de Dijle hadden hiertoe bijgedragen. De eerste stadsarchitect van Mechelen, François-Jean Bauwens (1800-1865), had in 1836 brede boulevards gerealiseerd tussen het nieuwe station en het oude stadscentrum. Hij werd in 1865 opgevolgd door Victor Louckx, die met de bouw van heel wat nieuwe openbare gebouwen in glas- en metaalstructuur de Mechelse binnenstad had gemoderniseerd.¹⁹ Na de dood van Louckx in maart 1893 werd een nieuwe vacature opengesteld. Uit vijf sollicitanten werd Philippe Van Boxmeer door de gemeenteraad overtuigend verkozen.²⁰ Dit ondanks zijn relatief geringe bouwervaring, in tegenstelling tot

zijn tegenkandidaten, die behoorlijke referenties konden voorleggen.²¹ Slechts drie jaar eerder was Van Boxmeer, na het behalen van zijn diploma bouwkunde aan de Antwerpse Koninklijke Academie voor Schone Kunsten en het afronden van een extra cursus aan de Parijse École des Beaux-Arts, als zelfstandig architect aan de slag gegaan. Waarom precies voor Van Boxmeer werd gekozen, vermelden de notulen niet. Een mogelijk belangrijke factor was zijn lokale verankering via het plaatselijk oudheidkundig genootschap, waarvan hij stichtend lid en tot 1892 ondervoorzitter was. De vereniging was in 1886 ontstaan, onder meer vanuit een interesse in en bekommernis om het stedelijk erfgoed, en wierp zich op als een soort belangengroep die het stadsbestuur aanspoorde zorg te dragen voor zijn monumenten.²² Vanaf de jaren negentig kende de kring een groeiend succes en aanzien onder Mechelse vooraanstaanden met interesse voor de geschiedenis van hun stad. Dat Van Boxmeer ook vertrouwd was met het Mechels gebouwd erfgoed dankzij het werk dat hij als jongeling vaak had verricht bij restauratiewerken aan verschillende monumenten in zijn vaders steenkappersbedrijf, zal ongetwijfeld eveneens in zijn voordeel hebben gewerkt. Bovendien had hij in 1892 al met succes de herstelwerkzaamheden aan het Paleis van Margaretha van York geleid in opdracht van de zieke stadsarchitect Louckx.²³ Dat ten slotte de katholieken al vanaf 1889 de meerderheid hadden in het stadsbestuur maakt de voorkeur voor Van Boxmeer, zelf een overtuigd katholiek, weinig verrassend.²⁴ Zijn benoeming illustreert daarmee wat al werd aangegeven door Bertels en Van de Vijver, met name dat de lokale verankering van een kandidaat-architect en politieke voorkeuren een niet onbelangrijke rol speelden in de aanstelling van een stadsarchitect.²⁵ Ook in andere kleinere steden was men niet onbekend met deze praktijk. De benoeming in 1860 van Theodoor Welvaert, die onmiskenbaar tot de liberale opinie behoorde, tot Lokers stadsbouwmeester zou eveneens een politieke grondslag kennen.²⁶

ORGANISATIE EN TAAKINVULLING

Aanvankelijk had de stedelijke dienst Openbare Werken slechts een beperkt personeelsbestand, waarbij de stadsarchitect zelf zorg droeg voor de administratie en het uitwerken van studies en plannen. Tijdens Louckx' carrière werd de dienst uitgebreid met een vaste klerk en een tijdelijk tekenaar,²⁷ wat onder Van Boxmeer nagenoeg onveranderd bleef: hij had de leiding over een 'chef de bureau' die de administratie behandelde, twee 'conducteurs de travaux' of werkopzichters, en enkele arbeiders.²⁸ Hoewel in sommige grote Belgische steden zoals Antwerpen in de loop van de negentiende eeuw ook een stadsingenieur werd aangetrokken die belast was met werken aan de publieke infrastructuur,²⁹ was er in Mechelen omwille van budgettaire redenen slechts plaats voor een stadsarchitect. Die was

daarom eveneens verantwoordelijk voor kleinere infrastructuurwerken, naast de gangbare ontwerpwerken. Indien nodig werden externe ingenieurs tijdelijk aangetrokken voor de uitvoering van grote riool- en waterwerken.³⁰

Reglementen omtrent de opdracht van de stadsarchitect zouden zijn opgemaakt in de jaren 1843, 1849 en 1857, maar waren echter bij de indiensttreding van Van Boxmeer in 1893 alweer in onbruik geraakt.³¹ Een concrete taakinvulling leidden wij dus noodgedwongen af uit andere bronnen, met name het secretariaatsarchief, bouwaanvragen, de notulen van de gemeenteraad en Van Boxmeers memoires. Die (ontwerp)taken bestonden over het algemeen genomen uit de nieuwbouw, herstel en restauratie van stadseigendommen, de uitvoer van straatwerken en, bij gebrek aan een stadsingenieur, kleinere infrastructurele werken. De stadsarchitect verleende de gemeenteraad advies inzake de aanbestedingsdossiers, en ten slotte ook bij het toekennen van bouwaanvragen van particulieren.

Van Boxmeer genoot als stadsarchitect in Mechelen de vrijheid om buiten zijn stedelijk ambt ook zijn activiteiten als zelfstandig architect verder te zetten, 'je me suis occupé jusqu'ici de mon service de la ville, alors que j'avais le droit, comme aussi mon prédécesseur, d'avoir de la clientèle'.³² Tijdens zijn ambt heeft hij in Mechelen heel wat particuliere opdrachten gerealiseerd, en vanuit het bestuur was daar nooit enig bezwaar tegen geuit. Vandeweghe wijst erop dat in de grote Belgische steden (Brussel, Antwerpen, Gent) de activiteiten van stadsarchitecten vanaf midden negentiende eeuw in toenemende mate gereguleerd werden, terwijl kleinere steden een cumulatieve van openbaar ambt en zelfstandige activiteit bleven toestaan.³³ In Lokeren mocht stadsarchitect Welvaert eind negentiende eeuw nog optreden als architect voor particuliere opdrachtgevers,³⁴ en ook Jozef Vinck bleef tijdens zijn carrière als stadsarchitect van Veurne tussen 1864 en 1903 actief als zelfstandig architect.³⁵

VERSTANDHOUDING TUSSEN DE STADSARCHITECT EN HET STADSBESTUUR

Hoewel de stadsarchitect aan het hoofd stond van de dienst Openbare Werken, moest hij verantwoording afleggen aan de burgemeester en het beleid dat werd uitgestippeld door de schepenen van Openbare Werken in de praktijk brengen.³⁶ Zoals Liebaut terecht opmerkt, werkte een stadsbouwmeester 'onder en met de politieke verantwoordelijken'.³⁷ Bijgevolg had zijn verstandhouding met de stedelijke overheid belangrijke implicaties voor de mate waarin hij invloed kon uitoefenen op het beleid. Het feit dat besturen slechts tijdelijk werden aangesteld en stadsarchitecten permanent, leverde volgens Vandeweghe die laatsten een zeker voordeel op om hun eigen visie door te drukken.³⁸

Van Boxmeers carrière illustreert op verschillende

de ville de Malines

Stadhuis van Mechelen

Façade Principale

Voorname Gevel

3. Restauratieontwerp voor de Beyaert door kanunnik G. Van Caster, 1905-1906 (Stadsarchief Mechelen)

vlakken hoe de politieke polarisering tussen katholieken en liberalen, de relatie tussen architect en lokaal bestuur en de persoonlijkheid van de architect zelf het beleid van de stedelijke overheid konden beïnvloeden. Zijn benoeming illustreerde al het belang van zijn politieke kleur, en ook tijdens Van Boxmeers latere loopbaan zou blijken welke impact het wisselen van de politieke meerderheid zou hebben op de werking van de bouwdienst en de stadsarchitect.

Van Boxmeers eerste jaren als stadsbouwmeester verliepen voorspoedig. Gewaardeerd door het katholiek bestuur, en dankzij een uitstekende samenwerking met de katholieke schepen van Openbare Werken

J.B. Kempeneer, werden impulsen gegeven voor tal van restauratieprojecten.

In 1896 echter kwam de stad onder homogeen liberaal bestuur. Een gebrek aan wederzijds vertrouwen tussen Van Boxmeer en de nieuwe liberale schepen van Openbare Werken P.J. Houtmortels zorgde onmiddellijk voor spanningen binnen de dienst.³⁹ Doordat de stad bovendien zwaar in de schulden zat, was Houtmortels ongetwijfeld minder dan zijn voorganger geneigd om grote restauratieprojecten te ondersteunen.⁴⁰ Tussen de stadsarchitect en zijn schepen kwam het meermaals tot conflicten, met als triest hoogtepunt het ontslag van Van Boxmeer in 1898 en een pro-

ces tegen Houtmortels. Een ongeval op een stedelijke werf die onder toezicht van de stadsarchitect viel, was voor Houtmortels de aanleiding geweest om te besluiten dat 'de heer stadsbouwmeester onbekwaam of onachtzaam is; in de twee gevallen mag het gemeentebestuur hem niet langer in dienst houden als hoofd der stedelijke werken'.⁴¹ Via enkele (onbillijke) manoeuvres van het liberale schepencollege werd de stadsarchitect enige maanden buiten dienst gesteld.⁴² Daar het duidelijk ging om een afrekening op politieke gronden, besloot Van Boxmeer om Houtmortels voor de rechtbank te dagen, na bijna een jaar van niet-aflattende pogingen om de zaak op legitieme wijze af te handelen. Hoe de aanklacht precies luidde is niet bekend, maar Van Boxmeer kreeg officieel eerherstel.⁴³ Daarop bood hij zelf zijn ontslag aan: 'Daar het [vonnis] bewijst dat ik kwaadaardig vervolgd werd, kan of wil ik mij aan verdere moeilijkheden niet blootstellen'.⁴⁴ Bij de daaropvolgende gemeenteraadsverkiezingen kreeg Van Boxmeer een plaats op de katholieke lijst aangeboden, met de belofte zelf schepen van Openbare Werken te kunnen worden. Hij weigerde, hoewel hij daar later spijt van had, 'lorsque j'avais à défendre mes idées et que, fonctionnaire, je devais me taire'.⁴⁵ Door de verkiezingsoverwinning van de katholieken dat jaar verlangde Van Boxmeer terug naar de plaats van stadsbouwmeester, die hij in augustus 1898 had verlaten.

De dienst Openbare Werken was intussen al enkele malen herstructureerd. De vele personeelswisselingen hadden echter niet zozeer te maken met de concrete vraag naar arbeidskrachten bij de dienst Openbare Werken, dan wel met politieke kunstgrepen om de tegenpartij de pas af te snijden of om functies te laten vervullen door personeel van eigen gezindte. Bij de laatste hervormingsoperatie door het nieuwbakken katholieke bestuur begin 1900 werd dan ook onduidelijk opgemerkt: 'Wij hopen dat met deze hervorming, men rekening zal houden van sommige oude bedienden, die uit louteren politieken haat hunne broodwinning verloren en meenen dat het recht en billijk zou zijn deze slachtoffers te gedenken'.⁴⁶ Gesteund door het katholieke bestuur maakte Philippe Van Boxmeer zo zijn herintrede als stadsbouwmeester.⁴⁷ Dankzij een goede samenwerking met de opeenvolgende schepenen Le Blus en Mastboom kon Van Boxmeer in relatief veel vrijheid ideeën uitwerken, zolang hij binnen de begroting bleef.⁴⁸ De archieven leveren dan ook meer materiaal vanaf 1900 dan van voor die periode. Zo werden pas vanaf 1900 systematisch gevels van woonhuizen met stadsgelden gerestaureerd, hoewel Van Boxmeer dat idee al in 1895 had geopperd. Voor buitengewone werken moest de gemeenteraad echter altijd het nodige krediet verlenen, en dat Van Boxmeer daarin zelf geen stem had om zijn projecten te verdedigen, kan verklaren waarom veel van zijn ambitieuze

4. Restauratieontwerp voor de Beyaert van Van Boxmeer, 1905 (uit: P. Van Boxmeer, 'La restauration de l'hôtel de ville de Malines', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 15 [1905])

(stedenbouwkundige) plannen het desondanks niet hebben gehaald. Het stadsbestuur wilde uiteraard de stadsfinanciën gezond houden om een eventuele belastingverhoging en daarbij ontevreden burgers te vermijden, Van Boxmeer zelf verweet het bestuur vooral een gebrek aan ondernemingslust en wil.⁴⁹ Een slechte verstandhouding met burgemeester Charles Dessain, nochtans ook een katholiek, zou uiteindelijk aan de basis hebben gelegen van Van Boxmeers pensionering in 1913.⁵⁰

RESTAURATIE VAN STADSMONUMENTEN

Philippe Van Boxmeer wist zich met enkele plannen en ontwerpen te onderscheiden van zijn voorgangers. Waar Bauwens en vooral Louckx als stadsarchitect hadden bijgedragen aan de modernisering van het stratenplan en het stedelijk erfgoed, zou Van Boxmeer vooral zijn aandacht vestigen op het behoud en de restauratie van historisch waardevolle gebouwen. De noodzaak om het Mechels cultureel erfgoed te conserveren en restaureren, stond bovendien ook hoog op de agenda van de oudheidkundige kring waarmee Van Boxmeer nauw verbonden was. Twee van zijn markantste restauraties als stadsarchitect zijn de restauratie van de Beyaert en de restauratieplannen voor de oude 'lakenhalle' met reconstructie van het Paleis van de Grote Raad.⁵¹

Van Boxmeer leidde in 1907-1908 de restauratie van

de Beyaert, in feite een verzameling van verschillende huizen die in de loop van de veertiende en vijftiende eeuw door de stad waren verworven en omgebouwd. Tot 1914 zou het ensemble als stadhuis in gebruik zijn. In de achttiende eeuw werd het gotisch uiterlijk van het gebouw ingrijpend gewijzigd door onder meer het verwijderen van de kruisramen en van de talrijke dakenvensters, en door de toevoeging van een grote kroonlijst en een monumentale Lodewijk xvi-ingang (afb.1). De noodzaak tot restauratie werd al sinds 1903 aangekaart door de oudheidkundige kring, die bij monde van voorzitter Van Caster een concreet restauratieplan voorstelde (afb.3).⁵² Dit restauratieontwerp moest de ingewikkelde bouwgeschiedenis van de Beyaert opnieuw tonen, en vormde een kritiek op de idealiserende en harmoniserende restauraties à la Viollet-le-Duc, die gedurende de negentiende eeuw de Europese restauratiepraktijk hadden beïnvloed. De stad droeg de stadsarchitect op een tegenvoorstel uit te werken en eveneens 'tot den ouden trant terug te keeren'.⁵³ Van Boxmeer toonde zich in zijn ontwerp dan weer een waar navolger van Viollet-le-Duc (afb.4): hij wilde het gebouw zijn 'aspect digne de la première maison de la cité' terugschenken.⁵⁴ Daartoe creëerde hij een harmonieus ensemble via de creatieve toepassing van zowel originele als (op basis van historisch onderzoek) veronderstelde elementen. Hij liet zich hierbij leiden door esthetische, historische en praktische argumen-

5. De voormalige lakenhal; links daarvan het in 1900-1911 door Van Boxmeer gereconstrueerde Paleis van de Grote Raad. Het Paleis van de Grote Raad en delen van de lakenhal werden in 1914 in gebruik genomen als stadhuis (foto auteur)

6. Eerste restauratie-ontwerp voor de lakenhal en het Paleis van de Grote Raad door Van Boxmeer, 1889 (Uit: P. Van Boxmeer, 'De la restauration des halles du palais du Grand Conseil à Malines', *Handelingen van de KKOLKM* 1 (1889), 17)

ten. Helemaal in de lijn van Viollet-le-Duc voegde hij er heel wat pittoreske elementen aan toe, waarvan de authenticiteit evenwel niet werd bewezen, maar die wel pasten in het gotische beeld dat hij wilde oproepen. Opvallend is hier het behoud van het Louis XVI-bordes.

Van Boxmeers naam zal ook altijd verbonden blijven met de reconstructie van het Paleis van de Grote Raad, en met een zeer omstreden historiserend restauratieplan voor de aanpalende lakenhal (afb.6), dat omwille van de scherpe kritieken echter nooit werd gerealiseerd. Al sinds het midden van de negentiende eeuw gingen in Mechelen stemmen op om de oude lakenhal te restaureren, en verschillende ontwerpen zagen door de jaren heen het licht. Eind negentiende eeuw brachten de plannen van de jonge Van Boxmeer het debat in een stroomversnelling. Hij tekende verschillende ontwerpen voor de restauratie van de veertiende-eeuwse lakenhal, waarin de (re)constructie was voorzien van de onafgewerkte belforttoren en van het flamboyante gotische Paleis van de Grote Raad, dat door Rombout II Keldermans was ontworpen als noordvleugel van de hal, maar nooit volledig was gerealiseerd (afb.5). Tussen 1900 en 1911 had Van Boxmeer de leiding over de 'voltooiingswerken' van het Paleis van de Grote Raad, waarbij het oorspronkelijk gevelconcept van Keldermans getrouw werd gereconstrueerd. Nadat deze werken waren afgerond, werd Van Boxmeer eveneens belast met de restauratie van de overige vleugels van de

oude lakenhal. Die zou overigens vanaf 1914, samen met het Paleis van de Grote Raad, de functie van stadhuis overnemen van de Beyaert. In Van Boxmeers plan kreeg de historisch gegroeide hal een uniform gotisch uiterlijk dat gebaseerd was op enkele bestaande gotische elementen, ten koste van latere toevoegingen. Zo werden een kantelengang rondom het hele gebouw toegevoegd met op elke hoek een typisch Mechels hoektorentje, maar verdween de barokke 'Spaanse gevel'.

De gangbare historiserende restauratiepraktijk in het spoor van Viollet-le-Duc kreeg sinds eind negentiende eeuw echter steeds meer kritiek. Vooral de toevoeging van een belforttoren leidde in Mechelen tot een grote polemiek die de geschiedenis zou ingaan als de 'belfortstrijd'. Verschillende Mechelse (en bij uitbreiding Vlaamse) prominenten, historici en kunstenaars streden tegen de uitvoering van de plannen. Omwille van de controverse, maar ook door de Eerste Wereldoorlog, die Mechelen en heel België plots voor nieuwe uitdagingen stelde, werd het omstreden plan uiteindelijk voorgoed opgeborgen.

EEN SUBSIDIESYSTEEM VOOR PARTICULIERE 'KUNSTGEVELS'

De rijke gotische architectuurgeschiedenis van de stad kreeg in de loop van de negentiende eeuw een herwaardering, onder meer door de bloei van de neogotische bouwstijl en de toegenomen fascinatie voor het verleden. De restauratieplannen voor de Beyaert en de lakenhal illustreren de groeiende inzet voor het behoud en de restauratie van de belangrijkste Mechelse kerkelijke en burgerlijke monumenten.⁵⁵ Maar hoewel men zich al bekommerde om het behoud van openbare gebouwen, werd nog niets ondernomen om gevels van woonhuizen te vrijwaren van afbraak. In deze aanpak heeft Van Boxmeer als stadsarchitect in Mechelen een voortrekkersrol gespeeld: 'Ik denk hier de eerste zijn geweest om die verdelging te hebben tegengewerkt.'⁵⁶ Hij zorgde bij het stadsbestuur voor de regeling dat wie als particuliere eigenaar een historisch en artistiek waardevolle gevel of zogenaamde 'kunstgevel'⁵⁷ wilde laten herstellen, op een financiële tegemoetkoming kon rekenen.⁵⁸ 'Het zal dan ook heel natuurlijk schijnen, dat ik als stadsbouwmeester steeds mijn uiterste best deed om niets te laten wegbreken dat behoudenswaardig was, doch hiertoe moest ik met de bestuurders der stadskas afrekenen [...]. Ik wist nochtans doorgaans mijn plan te trekken tegenover de schraperigheid van het bestuur [...].'⁵⁹ De meeste gesubsidieerde restauraties gebeurden op initiatief en volgens plan van de stadsarchitect.⁶⁰

Met deze actie volgde Van Boxmeer het voorbeeld van gelijkaardige initiatieven in andere Belgische steden. Al sinds 1877 voorzag het Brugse lokale bestuur via het systeem van de 'kunstige herstellingen' een financiële toelage voor private eigenaars die hun pand

7. Huis In den Vijgenboom: de eerste gesubsidieerde herstelling van een private 'kunstgevel' (foto auteur)

8. Gevel van huis De Kluis voor de restauratie (Stadsarchief Mechelen)

met monumentale waarde wilden restaureren.⁶¹ Ook de stad Brussel hanteerde vanaf 1883 een vergelijkbaar systeem om de panden op de Grote Markt systematisch te kunnen restaureren naar de plannen van de stadsarchitect.⁶² In 1895 opperde Van Boxmeer naar aanleiding van de deplorabele toestand van de zestiende-eeuwse houten gevel van het huis In den Vijgenboom (afb. 7) om in Mechelen met een soortgelijk systeem restauraties aan gevels van woonhuizen te subsidiëren. Bij de restauratie van het huis De Kluis (afb. 8-9) in 1900 verwees Van Boxmeer zelfs letterlijk naar het Brugse voorbeeld, en deed hij alle moeite om het stadsbestuur te overtuigen van de noodzaak van een monumentenbeleid met oog voor particulier bezit. Hij wees niet alleen op het historisch, educatief en artistiek belang van het behoud van deze waardevolle gevels, maar hield ook rekening met de toeristische aantrekkingskracht die het de stad zou opleveren, en

9. De Kluis, huidige toestand, sinds bij de restauratie van 1900-1901 voorzien van een extra verdieping (foto auteur)

wees er tevens fijntjes op dat er ook op een ander niveau iets te winnen viel. 'Ik kan niet genoeg aandringen, mijnheren, het oog op de behoudenis onzer oude gebouwen om u met algemeene goedkeuring onzer kunstminners den weg der [financiële] opofferingen te zien inslaan. [...] Het is ook het stelsel in voege in alle de steden van ons land waar den geest van het eigenaardige, de liefde hunner oude gebouwen zoo diep heeft ingeworteld. Brugge, Ieper, Gent, Brussel en vele andere steden toonen ons wat dien geest vermag. Zij worden den aantrek aller vreemdelingen en nochtans durf ik u zeggen dat geen enkel hun zooveel verscheidenheid van kunststranten in hunne oude gebouwen bezitten. [...] Door de slechten smaak die er alhier heerscht, trekt zij ongelukkiglijk geen profijt uit die kunstschatten. Er is hier eene opvoeding te doen die enkel door het magistraat kan aangevangen worden door het goede voorbeeld. Slaagt zonder omzins dien weg in,

10. De vroegrenaissance-gevel van het huis Hemelrijk aan het eind van de negentiende eeuw (Stadsarchief Mechelen)

mijnheeren, de geschiedenis zal er u indachtig voor wezen. [...].'⁶³

Van Boxmeers ideeën correspondeerden met de ontwikkelingen binnen de monumentenzorg en opvattingen over stadsverfraaiing van die tijd. Stylen heeft het in dat verband over het ideeëngoed van een 'gezonde' balans van materiële en immateriële waarden – of nog: de praktische nood van het toerisme handig gekoppeld aan de deugd van de opvoeding – dat in die tijd opgang deed.⁶⁴

De restauratie van het huis In den Vijgenboom in 1895 werd als het ware een pilotproject, en vanaf 1900 volgden stelselmatig restauraties volgens dit subsidiesysteem en onder impuls van Van Boxmeer. Het gaat onder meer om de vroegrenaissance-gevel van het huis Hemelrijk (afb. 10-11), en het zeventiende-eeuwse huis Sint-Jozef (afb. 12), dat een schoolvoorbeeld is van de Mechelse barokarchitectuur.⁶⁵ Er zijn vijftien 'kunstgevels' bekend die tijdens Van Boxmeers carrière op deze wijze werden hersteld. Opvallend is dat hij in de restauratieontwerpen tamelijk vrij omsprong met de bestaande gevelstructuur; in de meeste gevallen werden wijzigingen aangebracht in materiaalgebruik en/of muuropeningen. Vaak kwamen die er op vraag van de eigenaars zelf – mogelijk hield Van Boxmeer in zekere mate rekening met de wensen van de eigenaars in ruil voor het toestemmen met een restauratie. Ook een reconstructie met nieuwe materialen, zoals bij de zeventiende-eeuwse gevel van In de Schaapherder (afb. 13), was niet ongevoel.⁶⁶

STADSONTWIKKELING

Van Boxmeer heeft in zijn ambt van stadsarchitect dus wel degelijk invloed kunnen uitoefenen op het monumentenbeleid van de stad, en dankzij zijn inspanningen zijn heel wat waardevolle gevels bewaard.⁶⁷ De zorg om het historisch erfgoed enerzijds en de wil om te moderniseren anderzijds hadden beide in de negentiende eeuw een hoge vlucht genomen. Van Boxmeers carrière getuigt van die dualiteit. Als stadsarchitect was voor hem de zorg voor het verleden prioritair, maar 'die bekommerning met het oude Mechelen sluit niet uit dat ik mij hare ontwikkeling ten zeerste aantrok'.⁶⁸ Naast de gebruikelijke onderhouds- en moderniseringswerken aan het wegnen, dacht hij als stadsarchitect ook meer fundamenteel na over de weginfrastructuur, nieuwe verkeersnoden en stadsontwikkeling, zowel 'extra muros' als in het historisch stadscentrum.

Zo nam Van Boxmeer als kersverse stadsarchitect het initiatief om een stuk moerasgrond, gelegen aan de rand van de stad naast de in 1835 aangelegde spoorweg, te herbestemmen als openbaar park en te laten aansluiten bij de bestaande botanische tuin. Bedoeling was 'een bevallig uitzicht aan onze stad te verschaffen vanuit de spoortreinen, zoals men in meest alle onze steden ziet',⁶⁹ en om ook de Mechelaars zelf van een lange wandeling vanuit het stadscentrum te

11. Bij de restauratie in 1900-1902 werd de gevel ontleisterd en werden onder meer de reliëfs boven de muuropening op de begane grond gereconstrueerd (Stadsarchief Mechelen)

12. Historisch architecturaal ensemble aan de Haverwerf met links het huis Sint-Jozef, dat in 1902 deels met originele materialen werd gereconstrueerd (foto auteur)

kunnen laten genieten.⁷⁰ Ofschoon de stad uiteindelijk opteerde voor de inrichting van een kinderspeeltuin en later zelfs de bouw van een groentehal in plaats van een park, is het opmerkelijk dat Van Boxmeer hier zelf de klemtoon legde op schoonheid en dacht in termen van ‘stadsverfraaiing’. Ook door te wijzen op het toeristisch aspect speelde Van Boxmeer daarmee in op contemporaine ontwikkelingen. Het idee voor een openbaar park heeft Van Boxmeer later kunnen realiseren met het Vrijbroek, een stuk weidegebied dat verder buiten het centrum lag en omstreeks de eeuwwisseling stadseigendom werd.⁷¹

Ook wat de binnenstad betreft had Van Boxmeer grootse plannen die volledig pasten binnen de gangbare stedenbouwkundige ideeën. Niettegenstaande

de ontwikkeling van gebieden buiten de wallen gedurende de negentiende eeuw, was er in het stratenpatroon van de binnenstad weinig ingrijpend veranderd. Van Boxmeer wilde een aantal stadskwartieren beter ontsluiten die onder meer door de loop van de Dijle geen rechtstreekse verbinding met het centrum hadden. Onverhoopt brachten de verwoestingen in het stadscentrum tijdens de Eerste Wereldoorlog in die zin nieuwe mogelijkheden met zich mee. De stadsarchitect stelde voor, op voorwaarde van onteigening van een aantal verwoeste eigendommen, in de omgeving van de zwaar geteisterde IJzerenleen een nieuwe straat te trekken, enkele smalle verbingsstraten te verbreden en in een nieuw rooilijnplan te voorzien. De concrete uitvoering van deze ambitieuze ideeën werd echter verhinderd door de hoge kosten, onder meer door de vele onteigeningen.⁷² Ook voor andere plekken in de stad droomde Van Boxmeer van nieuwe doorbraken, en hij maakte zelfs een ontwerp voor een nieuwe verbindingsweg met Vilvoorde, met in de middenberm een tramlijn die Mechelen zo aansluiting zou geven op Brussel.

Geen van deze plannen werd echter ooit concreet, vermoedelijk vanwege het financiële kostenplaatje. Van Boxmeer zag zijn stedenbouwkundige plannen nochtans vooral als een kader voor ruimtelijk beleid op lange termijn, bedoeld om via stapsgewijze interventies te realiseren. Hij argumenteerde dat de financiële uitgave niet noodzakelijk een onoverkomelijke belemmering hoefde te zijn: ‘Men zal misschien opwerpen, ja zelfs diegene die in principie mijne gedachte delen, dat de uitvoering zulken ontwerpen veel geld zou vergen of gekost hebben; want “Pour faire des omelettes il faut des oeufs”, doch er is hier in acht te nemen dat den eierkoek met onze nazaten zou gedeeld worden, die uit zulke werken, door het toenemen van het verkeer, wellicht meer nut nog dan wij zouden trekken, en die dan ook mede de eieren zouden mogen betalen.’⁷³

BESLUIT

De carrière van Van Boxmeer als stadsarchitect vormt een mooie illustratie van de concrete mogelijkheden en problemen waarmee een architect in overheidsdienst op lokaal niveau omstreeks de eeuwwisseling te maken kreeg. Het onderzoek naar Van Boxmeer vormt een aanvulling op eerdere studies over het ambt van stadsarchitect in de kleinere Belgische steden, dat in het architectuurhistorisch onderzoek weinig aan bod kwam.

Bertels en Van de Vijver toonden al aan dat deze stadsarchitecten een belangrijke rol speelden in stedelijke en architecturale ontwikkelingen in de tweede helft van de negentiende eeuw,⁷⁴ en ook in de monumentenzorg bleken ze tevens betekenisvolle actoren.⁷⁵ De casus van Philippe Van Boxmeer als stadsbouwmeester van Mechelen tussen 1893 en 1913 illustreert

13. Au Berger/In de schaapherder, verregaand 'gerestaureerd' met nieuwe materialen. Geveltekening door de stadsbouwmeester, 1912 (Stadsarchief Mechelen)

de significante invloed die stadsarchitecten daadwerkelijk konden uitoefenen in deze domeinen. Van Boxmeer heeft in Mechelen een niet te onderschatten rol gespeeld in het stedelijk monumentenbeleid. In tegenstelling tot zijn voorganger Louckx ligt zijn verdienste als stadsarchitect niet in het moderniseren van de stedelijke infrastructuur en de nieuwbouw van openbare

gebouwen, maar juist in het behoud en de restauratie van het historisch erfgoed en het beschermen van waardevolle gevels van woonhuizen. Nochtans heeft ook Van Boxmeer nagedacht over de ontwikkeling van de stedelijke structuur, en werkte hij een aantal ambitieuze ideeën uit voor stedenbouwkundige projecten zowel binnen als buiten de Mechelse wallen. Toch is

hij er niet ten volle in geslaagd zijn visie op stadsontwikkeling in de praktijk te brengen. De voornaamste reden daarvoor is dat Van Boxmeer geen draagvlak vond bij het stadsbestuur. Een goede verstandhouding met de stedelijke overheid was overigens cruciaal voor het goed functioneren van de stadsarchitect – de jaren onder liberaal bestuur die hadden geleid tot het (tijdelijk) ontslag van Van Boxmeer bleken tevens zijn minst productieve.

Een bijzondere bron om een beter beeld te krijgen van de wisselwerking tussen de figuur van de stadsarchitect en het beleid van het stadsbestuur zijn Van Boxmeers memoires, waaruit tot besluit dit citaat andermaal zijn hoogsteigen analyse van de beperkingen van het werken in overheidsdienst en het conflict met zijn persoonlijke ambities samenvat: 'Doch hoe menigmaal werd ik ontgoocheld, soms door een overdreven zuinigheid, onverschilligheid of onbevoegdheid van het beheer; maar ook wel eens door stelselmatige dwarsnijverij. Daarentegen zal men misschien te mijnen laste verwaandheid of eigenzinnigheid vooruitgezet hebben; doch er valt op te merken dat enkel wie

lichtzinnig ontwerpt ook licht toegeeft. [...] Wat zagen wij aan het hoofd van het stadsbestuur? Advocaten, notarissen, doctoren of apothekers en dergelijke, [...] die, volgens mij, de ondernemingsgeest, het speculatieve, misten; niet alleen om in het sfeer dat ik beoogde praktieke hervormingen op te vatten, maar die zelfs niet met doorzicht het einddoel van nuttige ontwerpen konden beseffen. Bovendien de balans der partijen kwikkelde hier steeds; zo brak de eene af wat de andere wou recht zetten, of ten minste het richtsnoer werd maar al te dikwijls gebroken. Voeg in dien zin erbij de schrik die op het stadhuis steeds heerschte, om door vermeerdering der opcentiemen [...] het kiezerskorps te misnoegen; wat menige nuttige ingreep deed verzuimen. Zoo bleef onze stad lang te achter.'⁷⁶

Dit artikel is gebaseerd op de masterscriptie *Philippe Van Boxmeer (1863-1955). Stadsbouwmeester van Mechelen tussen 1893 en 1913* bij de vakgroep kunst-, muziek- en theaterwetenschappen van de Universiteit Gent, 2012, onder begeleiding van prof. dr. L. Van Santvoort.

NOTEN

- 1 I. Bertels en D. Van de Vijver, 'Belgian City Architects and Engineers. The Rise of a New Local Elite, 1850-1880', in: S. Couperus, C. Smit en D.J. Wolffram (red.), *In Control of the City. Local Elites and the Dynamics of Urban Politics, 1800-1960*, Leuven 2007, 121-132, 121.
- 2 J. Cornilly, 'Het belangenconflict tussen architecturaal ontwerp en toezicht. Het ambt van provinciaal architect in het 19e-eeuwse België', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* XL (2010) 4, 557-601, 557-565.
- 3 I. Bertels, *Building the City, Antwerp 1819-1880*, ongepubliceerd proefschrift, Leuven 2008, 87-92; D. Van de Vijver, 'De oorsprong van het ambt van de provinciale architect', in: S. Grieten e.a., *Sterk gebouwd & makkelijk in onderhoud. Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de Provincie Antwerpen (1834-1970)*, Brugge 2006, 11-45, 13.
- 4 Cornilly 2010 (noot 2), 565.
- 5 Van Boxmeers persoonlijk archief, dat grotendeels bestaat uit deze memoires aangevuld met enkele administratieve documenten en fotoalbums, is tot op heden niet geïnventariseerd.
- 6 S. Grieten e.a., *Sterk gebouwd en makkelijk in onderhoud. Ambt en bouwpraktijk van de provinciale architecten in de provincie Antwerpen (1834-1970)*, Brugge 2006.
- 7 J. Cornilly, *Architect/Ambtenaar. De betekenis van het ambt van provinciaal architect voor de 19e-eeuwse architectuur in West-Vlaanderen*, ongepubliceerd proefschrift, Leuven 2013.
- 8 Bertels en Van de Vijver 2007 (noot 1), 121-131.
- 9 Bertels 2008 (noot 3).
- 10 M. Dagenais, I. Maver en P.-Y. Saunier (red.), *Municipal Services and Employees in the Modern City. New Historic Approaches*, Aldershot 2003.
- 11 F. De Pieri, 'Nineteenth-Century Municipal Engineers in Turin. Technical Bureaucracies in the Networks of Local Power', in: M. Dagenais, I. Maver en P.-Y. Saunier (red.), *Municipal Services and Employees in the Modern City. New Historic Approaches*, Aldershot 2003, 31-46; R. Ferretti, 'The Formation of a Bureaucratic Group between Centre and Periphery. Engineers and Local Government in Italy from the Liberal Period to Fascism (1861-1939)', in: *Municipal Services and Employees in the Modern City. New Historic Approaches*, Aldershot 2003, 66-83.
- 12 G. Medema, *Achter de façade van de Hollandse stad. Het stedelijk bouwbedrijf in de achttiende eeuw*, Nijmegen 2011.
- 13 I. Pey, *Bouwen voor gezeten burgers. Herenhuizen en villa's in de nieuwe stadswijken van Utrecht, Groningen en Nijmegen (1874-1901)*, Zwolle 2004.
- 14 H. Berens, *W.N. Rose 1801-1877. Stedenbouw, civiele techniek en architectuur*, Rotterdam 2001.
- 15 J. Van Acker, 'De stadsarchitecten en de academie van Veurne', *Biekorf* (1993) 4, 386-414.
- 16 H. Liebau, 'Theodore Welvaert (1837-1900), stadsarchitect te Lokeren', *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas* 98 (1995) 98, 183-326.
- 17 E. Vandeweghe, *De verouderde steden. Of hoe de historische stad vorm kreeg in een eeuw van modernisering (1860-1960)*: Aalst, Dendermonde, Oudenaarde en Veurne, ongepubliceerd proefschrift, Gent 2013.
- 18 Vandeweghe verantwoordt de focus op 'onopvallende provinciesteden' in zijn proefschrift bovendien als 'representatief voor tientallen andere provinciesteden die bepalend geweest zijn voor de verstedelijking van België, eerder dan de grootsteden'. Vandeweghe 2013 (noot 17), 11.
- 19 S. Migom, 'Bouwen van revolutie tot wereldbrand', in: D. Laureys, *Bouwen in beeld. De collectie van het Architectuurarchief van de Provincie Antwerpen*, Turnhout 2004, 26-27.
- 20 Stadsarchief Mechelen (SAM), Notulen, Travaux Communaux – Nomination de l'architecte de la ville, 21 juni 1893.
- 21 Stadsarchief Mechelen (SAM), Secretariatsarchief, 1893 vak 36 nr. 3, Décès de M. Louckx, architecte de la ville/Vacance de la place de l'architecte/Nomination de M. Van Boxmeer (1893).
- 22 Opgericht onder de benaming Kunstminnende Kring onder de zinspreuk Van dit tot Beter, werd deze enkele maanden later gewijzigd in Oudheid-Letter- en Kunstkring van Mechelen, wat dan weer werd verfranst tot Cercle Archéologique et Artistique de Malines. Tegenwoordig Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen (KKOLKM). Zie *Mededelingenblad KKOLKM* 42 (2011) 2, 9-17, doorverwijzend naar: F. Wollebrants, 'Van dit tot beter'. *De geschiedenis van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen (1886-1914)*, ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Leuven 1982.

- 23 SAM, Secretariaatsarchief, 1893 vak 36 nr. 3, Décès de M. Louckx, architecte de la ville/Vacance de la place de l'architecte/Nomination de M. Van Boxmeer (1893).
- 24 R. Van Uytven (red.), *De geschiedenis van Mechelen: van heerlijkheid tot stadsgewest*, Tielt 1991, 237.
- 25 Bertels en Van de Vijver 2007 (noot 1), 130.
- 26 Welvaerts betwistbare benoeming werd vermoedelijk doorgedrukt door twee liberale schepenen als een politiek manoeuvre om de macht van de katholieke burgemeester te verzwakken. Liebaut 1995 (noot 16), 195.
- 27 SAM, Secretariaatsarchief, 1865 vak 67 nr. 7, Création d'une place d'employé au bureau des travaux publics (1865).
- 28 Mechelen, Persoonlijk archief Van Boxmeer.
- 29 Bertels en Van de Vijver 2007 (noot 1), 124.
- 30 SAM, Notulen: beraadslaging over de organisatie van de dienst openbare werken, 18 mei 1893. Dat tussen 1898 en 1900 in Mechelen de post van stadsarchitect evenwel vervangen werd door die van een vaste stadsingenieur, had echter meer te maken met het politiek steekspel tussen liberalen en katholieken dan met het vervullen van een praktische nood.
- 31 SAM, Secretariaatsarchief, 1884 vak 67 nr. 2: *Lettre de l'administration Communale de Hasselt demandant des renseignements sur le service de l'architecte Communal et des autres employés des travaux publics* (1884).
- 32 Mechelen, Persoonlijk archief Van Boxmeer.
- 33 E. Vandeweghe, 'Between Public and Private. Town Architects in Belgium during the Interwar Period', *Planning Perspectives* 26 (2011) 1, 105-118, 107.
- 34 Liebaut 1995 (noot 16), 272.
- 35 Ook Anceaux, een van Vincks voorgangers en stadsarchitect van 1828 tot 1831, werkte tijdens zijn ambt in particuliere opdracht. Van Acker legt het verband met het mager jaarloon van Anceaux, dat hem zou 'genoodzaakt hebben nog ander werk te zoeken'. Van Acker 1993 (noot 14), 392-408. Zie ook Vandeweghe 2011 (noot 33), 107.
- 36 Vandeweghe 2011 (noot 33), 109.
- 37 Liebaut 1995 (noot 16), 302.
- 38 Vandeweghe 2011 (noot 33), 109-111.
- 39 Bij zijn aantreden liet die laatste al meteen de twee vaste werkopzichters van Van Boxmeer vervangen. Niet toevallig waren de personeelsleden van de dienst openbare werken volgens Van Boxmeer nagenoeg allemaal katholiek. Mechelen, Persoonlijk archief Van Boxmeer, 'Ma carrière. Antagonismes et conflicts; satisfactions et déceptions', z.j.
- 40 H. De Lannoy, 'De politieke machtsstrijd in de stad Mechelen. De gemeenteraadsverkiezingen van 1830 tot 2006', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 115 (2011), 49-150, 76.
- 41 SAM, Secretariaatsarchief 1897 vak 67 nr. 9, Opschorsing van den heer stadsbouwmeester (1897); SAM, MR 71, Bulletin Communal, Ordemotie van raadslid De Vos, 30 november 1897; SAM, MR 71, Bulletin Communal, Personeel – Ondervraging van M. De Vox, raadslid, 7 december 1897; SAM, MR 71, Bulletin Communal, Ordemotie van raadslid De Vos, 20 december 1897; SAM, Notulen: Geheime zitting, Verslag van het Schepencollege i.v.m. schorsing Van Boxmeer, 30 december 1897; SAM, Notulen: Geheime zitting, Mededeling van de brief van Van Boxmeer, 16 februari 1898.
- 42 SAM, Secretariaatsarchief 1897 vak 67 nr. 9, Opschorsing van den heer stadsbouwmeester (1897); SAM, MR 71, Bulletin Communal, Ordemotie van raadslid De Vos, 30 november 1897; SAM, MR 71, Bulletin Communal, Personeel – Ondervraging van M. De Vox, raadslid, 7 december 1897; SAM, MR 71, Bulletin Communal, Ordemotie van raadslid De Vos, 20 december 1897; SAM, Notulen: Geheime zitting, Verslag van het Schepencollege i.v.m. schorsing Van Boxmeer, 30 december 1897; SAM, Notulen: Geheime zitting, Mededeling van de brief van Van Boxmeer, 16 februari 1898.
- 43 Mechelen, Persoonlijk archief Van Boxmeer.
- 44 SAM, Secretariaatsarchief, 1898 vak 67 nr. 6, Ontslag van de stadsbouwmeester Van Boxmeer (1898), Ontslagbrief, 22 augustus 1898.
- 45 Van Boxmeer z.j. (noot 39).
- 46 SAM, MR 71, Bulletin Communal, Voorstel tot hervorming van de dienst openbare werken, 29 maart 1900.
- 47 SAM, MR 71, Bulletin Communal, Stedelijke Werken – Herinrichting der plaats van stadsbouwmeester, 26 april 1900.
- 48 Van Boxmeer z.j. (noot 39).
- 49 Van Boxmeer z.j. (noot 39).
- 50 Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, waaronder Mechelen zwaar te lijden had, bood Van Boxmeer zijn medewerking aan en organiseerde het ruimen van puin, het stutten van bouwvallige huizen en het opmeten en schatten van de oorlogsschade. In 1915 hervatte de stadsingenieur, die na Van Boxmeers pensionering was aangesteld, zijn ambt. Mechelen, persoonlijk archief Van Boxmeer, 'Beschouwingen over twintig jaren bestuur der stadswerken', 1935.
- 51 Strikt genomen werden deze laatste projecten niet uitgewerkt door Van Boxmeer in de functie van stadsarchitect – voor de voltooiing van het Paleis van de Grote Raad bijvoorbeeld werkte Van Boxmeer in principe in opdracht van de staat die eigenaar was van het gebouw (dat later stadseigendom werd), en voor de restauratiestudie van de lakenhal ging de stad met hem een 'bijzonder contract' aan, omdat de werken van die aard waren dat ze buiten de dienst van de stadsarchitect vielen. Die vage grens tussen publieke en private activiteit duidt andermaal op de gebrekkige reglementering van de opdracht, en de plichten van de stadsarchitect in Mechelen, zelfs nog aan het begin van de twintigste eeuw.
- 52 Kanunnik Willem Van Caster (1836-1918) was als archeoloog actief in verschillende lokale en regionale verenigingen: een eerste maal in 1897 en van 1902 tot aan zijn dood was hij voorzitter van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen. Vanuit zijn bekommernis om de Mechelse geschiedenis en monumenten kwam hij meermaals in aanvaring met architect Philippe Van Boxmeer, die er een andere visie wat betreft behoud en restauratie van monumenten op nahield. <http://www.oudheidkundigekring.be/mechelen/vereniging/geschiedenis>
- 53 Van Boxmeer 1935 (noot 50).
- 54 P. Van Boxmeer, 'La restauration de l'hotel de ville de Malines', *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 15 (1905) 231.
- 55 Van Boxmeer vermeldt zelf onder meer schepenen Jean Baptiste Kempeneer (1836-1902) en ook kanunnik Willem Van Caster. Van Boxmeer 1935 (noot 50).
- 56 Van Boxmeer, 1935 (noot 50).
- 57 Van Boxmeer hanteert in de bronnen steeds zelf de benaming 'kunstgevels', doelend op gevels die een historische en ook esthetische-architecturale waarde hebben.
- 58 In enkele gevallen werd de gevel zelfs stadseigendom.
- 59 Van Boxmeer 1935 (noot 50).
- 60 Dit gebeurde nagenoeg nooit uit eigen beweging van de eigenaar. Gewoonlijk greep de stadsarchitect in naar aanleiding van een aanvraag tot bouw- of sloopvergunning van een historische gevel.
- 61 H. Stynen, *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835-1940*, Brussel 1998, 184-185.
- 62 Buls is de auteur van *Esthétique des Villes* (1893) en *La restauration des monuments anciens* (1903), en bepleitte een contextuele benadering van het monument. L. Van Santvoort, 'Restauratie en conservatie van de 19e eeuw tot 1931', in: F. Aubry e.a., *Restauratie en conservatie*, Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijke Gewest, Brussel 2011, 26. Stynen 1998 (noot 61), 184.
- 63 SAM, Modern Archief, Verslagen der bouwaanvragen, 4326, nr. 14866: Voorstel ter goedkeuring van ontwerp De Kluis, 23 juni 1900.
- 64 Stynen 1998 (noot 61), 221.
- 65 Het herstel van de gevel van het huis Sint-Jozef, dat samen met de historische huizen De Duivels en Het Paradijs een belangrijk historisch architecturaal ensemble vormt aan de Haverwerf, kent een bewogen geschiedenis. Omdat de eigenaar, die de historische gevel omstreeks 1902 wilde vervangen door een nieuwe gevel 'in moderne stijl', niet van een restauratie wilde weten en de stad geen actie ondernam, werd de gevel afgebroken. Van Boxmeer kon de afbraakwerken begeleiden en de oude

- gevelmaterialen nummeren, om ze vervolgens te bewaren in het stads-magazijn. Toen de nieuwe gevel in opbouw was en de schade aan het pittoreske hoekje aan de Haverwerf duidelijk werd, kon alsnog een regeling worden getroffen waarbij de stad eigenaar werd. De barokgevel werd deels met de oude materialen gereconstrueerd.
- 66 M. Eeman, H. Kennes en L. Mondelaers, *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Stad Mechelen, Binnenstad (Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 9N)*, Gent 1984, 386.
- 67 De informatie over deze projecten komt integraal uit Van Boxmeers memoires: Van Boxmeer 1935 (noot 50), tenzij anders vermeld. Plannen werden niet teruggevonden.
- 68 Van Boxmeer 1935 (noot 50).
- 69 Van Boxmeer 1935 (noot 50).
- 70 Van Boxmeer 1935 (noot 50).
- 71 Mechelen, Persoonlijk archief Van Boxmeer, Het Vrijbroekpark (1948).
- 72 Eeman, Kennes en Mondelaers 1984 (noot 66), 223.
- 73 Van Boxmeer 1935 (noot 50).
- 74 Bertels en Van de Vijver 2007 (noot 1), 121.
- 75 Cornilly 2010 (noot 2), 557.
- 76 Van Boxmeer 1935 (noot 50).

J. FEYAERTS MA studeerde in 2012 af als kunstwetenschapper aan de Universiteit Gent, met een scriptie over de Mechelse stadsarchitect Philippe Van Boxmeer. Ze liep stage bij de Directie Monumenten en Landschappen

van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Momenteel bereidt zij een promotieonderzoek voor naar de geschiedenis en betekenis van de Belgische gevangenisbouw vanuit architectuurhistorisch perspectief.

THE ARCHITECT AS CIVIL SERVANT

PHILIPPE VAN BOXMEER (1863-1955) HEADING THE BUILDING DEPARTMENT OF MECHELEN (1893-1913)

BY J. FEYAERTS

In 1893, Philippe Van Boxmeer (1863-1955) was the third person to be appointed city architect of the Belgian town of Mechelen. Some major cities such as Antwerp and Ghent had already instituted a city architect in the eighteenth century, and during the nineteenth century many smaller Belgian cities like Mechelen followed their example. Attention to the role and significance of these municipal architects has grown considerably in current research, and the Van Boxmeer case too provides an interesting perspective on the function and activities of governmental architects in medium-sized towns around 1900.

Van Boxmeer was responsible for the iconic (although sometimes controversial) restoration of some of Mechelen's major monuments. Among other buildings, he restored the former town hall 'De Beyaert' in a historicizing style and reconstructed the so-called 'Keldermans wing' at the old clothmakers' hall by following Rombout II Keldermans' original plans. Inspired by initiatives in other Belgian cities at the time, he also successfully implemented a funding system for the restoration of private historical facades, demonstrating an awareness of contemporary developments.

During his career as a city architect, he applied this scheme to restore some fifteen historically and architecturally valuable facades of private homes.

Where his predecessors had focused mainly on the

modernization of the city, Van Boxmeer's concern for its historical heritage was one of the focal points of his career. This shows that city architects could play an important role in heritage conservation.

Nevertheless, Van Boxmeer did not focus exclusively on the town's history. He certainly also had an eye for its future development and drew up ambitious plans to improve mobility in the city center and the periphery and to realize more public parks and gardens. Financial limitations, policy makers' visions but also political intrigue had an impact on the ability of the city architect to effectuate his ideas. Already in Van Boxmeer's recruiting, his local anchoring and (Roman Catholic) political affiliation had played a certain part. Four years of Liberal dominance in the city administration led to a crisis within the office of public works, which resulted in Van Boxmeer's dismissal, be it only temporarily. Moreover, his ambitious urban planning designs were not or only partly realized, due to their high financial costs but also because of lack of political support.

Our study of administrative archival documents relating to his realized projects was supplemented by a critical reading of Van Boxmeer's memoirs. These proved a unique source for research on the subject, providing a highly personal perspective on the office of the city architect, and the opportunities and constraints entailed in working in public service.